

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ МАРІЇ МАТІОС)**SEMANTIC AND STYLISTIC PROPERTIES OF EMOTIONALLY-EXPRESSIVE VOCABULARY (BASED ON THE LITERARY WORKS BY MARIA MATIOS)****Олексенко В.П.,***orcid.org/0000-0002-1358-6325**доктор філологічних наук,**професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики**Херсонського державного університету*

У статті *констатовано*, що сьогодні художня література посідає важливе місце в житті кожного свідомого громадянина. *Зазначено*, що художній текст – це не лише результат творчої діяльності, але й вияв психології кожного читача. *Досліджено* семантико-стилістичні властивості емоційно-експресивної лексики у художньому тексті. *Стверджено*, що емоційно-експресивна лексика є важливим складником лексичного складу мови загалом. У тексті художнього твору вона відіграє значну роль, використовується з метою побудови і характеризування образів, передачі почуттів героя, напруженості подій і колориту певної місцевості. *Закцентовано*, що емоційне забарвлення слова робить образ мовця більш яскравим, експресія допомагає передати справжнє ставлення людини до ситуації. *З'ясовано* причини і чинники вживання емоційно-експресивної лексики в ідіостилі М. Матіос. На основі семантико-стилістичних властивостей емоційно-експресивної лексики у художніх творах письменниці *визначено* особливості такої лексико-семантичної групи мовних одиниць. Дослідивши емоційно-експресивну лексику, виявлену у творах М. Матіос, *стверджено*, що становленню ідіостилу письменниці слугує загальна образність мови та вживання емоційно-експресивної лексики художнього стилю, основою якого є літературна мова, де слово виконує номінативно-образну функцію. *Обґрунтовано*, що твори М. Матіос у цьому аспекті є оригінальними і неповторними. Проаналізувавши функційні особливості емоційно-експресивної лексики творів М. Матіос, *встановлено*, що досягає художньої майстерності авторка за допомогою різноманітних мовних засобів. Широким фактичним матеріалом *підтверджено*, що М. Матіос вдало послуговується емоційно-експресивною лексикою з метою надання творам виразності, художньої довершеності, оригінальності та експресії.

Ключові слова: ідіостиль, мовностилістичні особливості, мовні засоби, епітет, метафора, порівняльні конструкції, парцеляція, текст, емоційно-експресивна лексика, експресія, експресивність, конотація, оцінність.

It has been stated in the article that modern fiction occupies an important place in the life of every conscious citizen. It has been noted that a literary text is not only the result of creative activity, but also a manifestation of the psychology of each reader. The semantic and stylistic properties of emotionally-expressive vocabulary in a literary text have been studied. It has been argued that emotionally-expressive vocabulary is an important component of the lexical composition of the language in general. It plays a significant role in the text of a literary work; it is used to construct and characterize images, convey the feelings of the character, the tension of events and the color of a certain area. It is emphasized that the emotional coloring of the word makes the speaker's image brighter, expression helps to convey the person's true attitude to the situation. The reasons and factors of the use of emotionally-expressive vocabulary in the idiosyle of M. Matios have been clarified. Based on the semantic and stylistic properties of the emotionally-expressive vocabulary in the writer's literary works, the features of such a lexical and semantic group of language units have been determined. Having studied the emotionally-expressive vocabulary found in the literary works by M. Matios, it has been argued that the formation of the writer's idiosyle is served by the general imagery of language and the use of emotionally-expressive vocabulary of the artistic style, the basis of which is literary language, where the word performs a nominative and figurative function. It has been substantiated that the literary works by M. Matios in this aspect are original and unique. Having analyzed the functional features of the emotionally-expressive vocabulary of the literary works by M. Matios, it has been established that the author achieved artistic mastery with the help of various linguistic means. It has been confirmed by extensive factual material that M. Matios successfully used emotionally-expressive vocabulary in order to give the literary works expressiveness, artistic perfection, originality and expression.

Key words: idiosyle, linguistic and stylistic features, linguistic means, epithet, metaphor, comparative constructions, parcellation, text, expression, expressiveness, connotation, evaluation.

Постановка проблеми та її актуальність.

Природа експресивності є одним із важливих аспектів сучасної лінгвістики. Кожній людині, яка прагне спілкування, властива емоційність, образність, яскравість та виразність власного мовлення. Тож мовцям слід звертати увагу на правильне та логічне передавання почуттів, адже це

важливий аспект для вдалого розуміння співрозмовників та уникнення непорозумінь і недоречностей. З цією метою в українській мові широко вживаюся емоційно-експресивна лексика, що містить інформацію про внутрішній світ індивіда, його почуття, настрої, переживання. Саме така лексика слугує важливим засобом спілкування,

є виразником емоцій, думок, переживань, станів, соціальних відносин, засобом передавання психічного стану мовців.

В енциклопедії «Українська мова» читаємо «... через експресивність виразальних засобів мовець передає своє ставлення і до повідомлення, і до адресата, бо експресивність розуміється як властивість мовної одиниці посилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови» [15, с. 170]. На думку В. Юносової, «емоції супроводжують будь-які прояви життєдіяльності людини й виявляються на всіх рівнях мови, кожен із яких має свою систему засобів вираження» [18].

Семантико-стилістичні властивості експресивної лексики, її функційне навантаження в сучасній українській мові досліджували Є. Ангерчік, Л. Вороновська, С. Бибик, Н. Бойко, С. Єрмоленко, А. Загнітко, В. Калашник, О. Ковалюк, А. Коваль, М. Кочерган, Л. Мацько, А. Мойсієнко, Л. Підкуймуха. С. Помирча, О. Пономарів, М. Плющ, П. Селігей, Н. Сологуб, Л. Ставицька, О. Турчак, Т. Хомич, В. Чабаненко, В. Шаховський, В. Юносова та ін. Однак цей важливий пласт лексичного складу мови заслуговує на особливу увагу науковців. Саме в цьому і вбачаємо **актуальність** нашої студії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У сучасних наукових розвідках порушено низку важливих питань, тісно пов'язаних із особливостями функціонування емоційно-експресивної лексики. Так, П. Селігей, досліджуючи внутрішню форму назв емоцій, констатує, «що більшість таких назв мотивується не випадково, а відповідно до утрадиційнених метонімічних механізмів та наявних у мові образів мотиваторів, які до певної міри диктують, зумовлюють цей вибір» [14, с. 32].

Н. Бойко, аналізуючи функції емоційно-експресивної лексики у художніх текстах, кваліфікує їх «як стилетвірні компоненти, репрезентовані системою тропеїчних та фігуральних засобів на парадигматичному й синтагматичному рівнях» [3, с. 7]. Авторка стверджує, «що у межах різнорівневих виразально-зображальних засобів передусім привертають увагу лексико-семантичні експресиви, що беруть участь у формуванні змістової структури тексту, слугують засобами увиразнення, посилення емотивно-оцінного потенціалу нейтральних лексичних одиниць і належать до стилетвірних компонентів художніх просторів» [Там само, с. 7]. В іншій науковій розвідці, присвяченій дослідженню домінувальних груп

емоційно-експресивної лексики та лексичної експресивності, авторка «виділяє чотири типи таких лексичних одиниць: 1) експресиви з узуальними первинними значеннями; 2) експресиви з узуальними похідними значеннями; 3) експресиви з оказіональними (контекстуальними) значеннями; 4) слова зі стилістично зумовленим експресивним забарвленням» [4].

У монографії Н. Бойко та Т. Хомич [6], присвяченій встановленню і з'ясуванню експресивної семантики, «запропоновано характеристику засобів і способів мотивування експресивної семантики лексичних одиниць на формальному й значеннєвому рівнях; досліджено механізми формування експресивної семантики лексичних одиниць; з'ясовано залежність значеннєвого плану експресивного слова від художнього контексту».

С. Помирча, з'ясовуючи особливості використання експресивної лексики в сучасній українській літературній мові, пропонує такі «критерії розрізнення нейтральних та експресивних лексичних одиниць на семантичному рівні (*домінантна функція слова, специфіка семантичної структури, відсутність (наявність) формальних показників експресивності та ін.*» – (курсив наш – В.О.). Авторка переконана, що «експресивна лексика є характерною для художнього мовлення, оскільки образність, емоційне забарвлення певних категорій слів є однією з неодмінних умов глибокого впливу на співрозмовника» [12, с. 131].

В. Юносова [18] проаналізувала емоційно-експресивну лексику сучасної української мови, що «є важливим складником системи виразально-зображальних засобів художніх текстів. Авторка детально схарактеризувала «експресиви на позначення назв осіб на матеріалі роману письменниці Любо Дашвар»; виокремила «семантичні групи емоційно-експресивної лексики на позначення осіб за їхніми зовнішніми ознаками та внутрішніми якостями, рисами характеру, суспільним становищем, родинними зв'язками».

О. Ковалюк уперше здійснила «системний аналіз іменників, прикметників, дієслів на позначення емоцій та емоційних станів людини, дослідила семантичну еволюцію та функційно-стилістичні особливості лексем, що побутують у староукраїнських рукописних і друкованих писемних пам'ятках XIV–XVI сторіччя» [8].

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що емоційна забарвленість слова робить образ мовця більш яскравим, експресія допомагає передати справжнє ставлення людини до ситуації. У практичному вживанні та з метою передавання

реальної ситуації і задля більш близького спілкування аналізована лексика має місце і в інших функційних стилях. Та найчастіше емоційно-експресивна лексика використовується в художньому мовленні.

Мета нашої студії. Актуальність порушеної проблеми вбачаємо передосім у тому, що аналізована (емоційно-експресивна) лексика посідає важливе місце у лексичному складі мови загалом. Саме це і зумовило визначення мети, що полягає у *проведенні комплексного дослідження вербальних засобів експресивізації тексту та функціонування емоційно-експресивних лексем у творах Марії Матіос*.

Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- простежити майстерність М. Матіос у формуванні емоційно-експресивної лексики;
- проаналізувати мовленнєву практику М. Матіос, що спроектована на практику творення і використання емоційно-експресивної лексики;
- виявити, покласифікувати і схарактеризувати семантико-функційні особливості емоційно-експресивної лексики у творах М. Матіос;
- окреслити особливості ідіостилу М. Матіос.

Об'єктом дослідження є художнє мовлення творів Марії Матіос.

Предмет нашої розвідки становлять зафіксовані у творах Марії Матіос різноманітні засоби вираження експресивності та їх функційно-стилістичні властивості.

Методи дослідження. У роботі застосовано такі загальнонаукові методи: *описовий* – для загальної характеристики авторської концепції з урахуванням основних дослідницьких параметрів; метод *вибірки* актуальних для роботи контекстів залучено з метою добування ілюстративного матеріалу; *систематизації* – для виокремлення й упорядкування лексичних одиниць, що є конкретним ілюстративним матеріалом для демонстрування засобів експресивізації тексту; *аналізу й синтезу* – для ідентифікування й розрізнення типів аналізованих мовних одиниць і їх системного подання у вигляді певних структурних компонентів.

Виклад основного матеріалу. Стиль письменника, особливо прозаїка, забезпечує тісний зв'язок мови й мислення, розкриває світоглядні принципи автора, що відображені в його картині.

Тому індивідуальний стиль кожного письменника має бути відображений у поняттях «світогляд», «мовне мислення», «мовна картина світу» та «мовна особистість».

Намір і спонукання в рамках аналізу семантичного простору художнього твору передбачає авторську подачу релевантної інформації та її дієвість, яка є багатоаспектною як у мовному, так і в позамовному плані. Така інформація ілюструється окремими елементами тексту – лексикою, синтаксисом, словосполученнями тощо, які насичують і ускладнюють зміст тексту. Кожен із цих елементів може бути семантично подвійним – залежно від ситуації чи образу. Проте мовні (переважно лексичні) засоби вираження художньої інформації обов'язково поєднуються з елементами певного концептуального поля, що означає особистісне сприйняття цієї інформації автором, тобто надзвичайну реальність твору, яка розкриває його специфіку, мовний ландшафт, авторський світ.

Зауважимо, що особистий стиль автора виражають не окремі лексеми, що б вони не позначали – символи чи метафори, а сполучення слів і речень, які репрезентують структурно-синтаксичні особливості художнього твору та відповідний ідіостиль автора.

З метою дослідити експресивність, її семантико-функційні властивості у будь-якому художньому тексті варто послуговуватися основними підходами аналізу: **семантичним та стилістичним**. Перший складається з декількох макрокомпонентів, що створюють емоційні вираження та відображають прояви реакції, як зовнішніх, так і внутрішніх, викликають почуття у співрозмовників; та компонентів, що також називаються семами [2].

Для більш детального з'ясування значення терміна «семантика» звернімося до енциклопедії «Українська мова», де запропоновано такі визначення: «1) план змісту в мові, що складається із значень мовних одиниць різних рівнів (морфем, слів, граматичних форм слів, стійких лексичних і фразеологічних словосполучень, синтаксичних словосполучень і конструкцій, речень та ширших елементів тексту) і категорій; 2) значення мовних одиниць; 3) розділ мовознавства, що вивчає план змісту в мові, значення мовних одиниць» [15, с. 575].

В українській мові з метою здійснення аналізу експресивів, використаних у художньому тексті, дослідники послуговуються семантичним та стилістичним аспектами.

З'ясовуючи семантику слова, стверджуємо: *основними складниками є макрокомпоненти, що допомагають передати емоційну реакцію, почуття та думки співрозмовників; та семи* [3].

Н. Бойко констатує, що «основними макрокомпонентами семантичної структури прийнято вважати **граматичний і денотативно-сигніфікативний** (*курсив наш* – В.О). Вони становлять систему взаємопов'язаних сем, а саме **категорійних, лексико-граматичних та лексичних** (*курсив наш* – В.О) [4].

Натомість такі макрокомпоненти, як конотаційний та образний є периферійними. Проте варто зауважити, що в семантичній структурі ієрархія певної лексеми може змінюватися. У такому випадку периферійні посідають провідне місце. Нейтральні лексеми за замовчуванням виконують функцію номінації, тому їхнім основним макрокомпонентом у складі буде **денотативно-сигніфікативний** і лише в особливих контекстах, вони можуть ставати **експресивними**, а отже відмінними від нейтральних слів.

Контекстуальна експресивність утворюється за рахунок значень сусідніх лексем, ужитих у реченні, і може бути властива абсолютно будь-якій лексичній одиниці [6]. Напр.: «Даруся сидить на теплій, іще майже літній землі, гладить **веселі** голівки айстр, куйовдить долонею **запашні** кучері, говорить про них, розказує, що хоче, сміється – і що ж тут такого дурного?» [10, с. 11]; «Вони піднімаються тілом до самого тім'я, як по стовбуру дерева, і Даруся знову **чує в собі силу**, забрану з голови **розпеченим залізом** болю, коли воно **вилазить**, здається, навіть крізь вуха і шкіру» [10, с. 18]. Проте варто зазначити, що існують експресивні одиниці, що не залежать від ситуації, контексту, тісного зв'язку з іншими лексичними одиницями тощо. Такі лексеми Н. Бойко пропонує називати «системно-експресивними а їхню експресивність відповідно *інгерентною або внутрішньою*» [4].

Під **інгерентною** мають на увазі, що слово не залежить від контексту та не потребує пояснення своєї експресивності. Напр.: «У Михайла **обмерло серце**» [10, с. 105]; «– У мене, чули? жінка **пропала**, **цицькова** дитина лишилася, і я не плачу... що плач допоможе?» [10, с. 109]; «...Слухай, чоловіче, а чого сусіди не чули у тебе в хаті **звалту?** Дитина з переляку не плакала, жінка **не лементувала**, на допомогу ніхто не кликав. ...» [10, с. 154].

Адгерентна експресивність розкриває відтінок значення в результаті об'єднання однієї лексичної одиниці з іншою. Напр.: «... А тут **ще й без того тяжкі часи настали**» [10, с. 126]; «Даруся лізе у грушу і починає **перев'язувати** позліткою **її сумне гілля**» [10, с. 19]; «Вона **не солодка**, але **їй не дурна**» [10, с. 20].

Образна експресивність утворюється за допомогою метафоричних складників, що слугують для піднесення образності слова. Напр.: «**Ото живуть собі, як два гриби-панчуки під буком, – потайки, неначе мохом і глицею вкриті**» [10, с. 60].

Збільшувана експресивність виражається лексемами, що підсилюють значення слова та його експресію. Напр.: «Даруся, зів'яла, **геть зовсім безсила**, змаліла, як дитинка, мовчки давала себе **обертати**, а потім **сідала**, **тримаючи голову в колінах**, поки Марія холодними руками **мастила їй тім'я**» [16, с. 13]; «Вона **чує, як їй нареши легшає**» [10, с. 17]; «Даруся **завжди збиралася до тата з самого ранечку**» [10, с. 25].

Денотативна експресивність передається словами, що не потребують роз'яснення для співрозмовника та за замовчуванням указують на це значення. При цьому аналіз контексту не є обов'язковим. Вимовляючи лексеми такого зразка, співрозмовник може відразу зрозуміти та відчувати денотативну експресивність. Пор.: «... А **другі маскалі**, ті, що прийшли уже по війні, **вже мали сили менше**. ...» [10, с. 170]; «– Так то так, але **правдивий Довбуш мав не одну любку**...» [10, с. 167]; «Люди в селі **часом роблять таке, що навіть Даруся хапається за голову, але їх дурними чомусь ніхто не називає**...» [10, с. 12].

Смислова експресивність відтворюється при прочитанні тексту, оскільки під час цього процесу створюються асоціації та розуміння сенсу, закладеного в творі. Напр.: «У двох особливо **мільких місцях**, там, де **каміння шкириться над гривастою хвилею, ріку пильнують смугасті прикордонні стовпи**, один з яких **недавно поміняли совіти**, але він був майже такий, як при Польщі, **тільки більш хитливий, бо не дуже добре закріплений**» [10, с. 98]; «– Іванку, **прошу тебе дуже: аби ти ніколи не приносив Дарусі конфет**. Ніколи! І **навіть не показував**» [10, с. 56].

Отже, семантика слова є основним показником для утворення лексем з експресивним відтінком, оскільки в ній існують різні типи експресивності, що при правильному розумінні та застосуванні допомагають вдало використати експресивні одиниці. Проте в семантичній структурі вони можуть змінювати важливість позиції, що таким чином робить нейтральні одиниці експресивними.

Для лексичної експресивності існує кілька різновидів мотивації. Вони мають такі складники: фонетичний, лексичний, фразеологічний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний. Їхня головна функція передбачає реалізацію експре-

сивного слова, тому вони є надзвичайно важливими для вдалого створення експресем.

Одним із головних складників є **фонетичний**, що проявляється за допомогою звукових повторів, транслітерації, алітерації, звуконаслідування, відтворення звуків тощо. Напр.: «- **Ая-ая**, Марійо... що не сповідалася – то не сповідалася, так мені ся получило...» [10, с. 33]; «**Свят-свят-свят**... вони, кумко злотна, голі-голісінькі посеред ночі проти місяця у тепличці купуються і не встидаються, що село спить...» [10, с. 63]; «- Видиш, як добре? А тепер трохи побовтайся, так, як я, **сюда-туди**... І не бійся – я тебе тримаю. Чуєш, як легко? А тепер занурся з головою... **отако-о-о**... – фиркнув, спльовуючи воду через ніс і рот. ...» [10, с. 65].

Лексичний компонент є не менш важливим та становить основу мови. Він складається з синонімів, антонімів, паронімів, омонімів, запозичених іншомовних слів, англізмів, жаргонізмів, вульгаризмів, професіоналізмів, діалектів, росіянізмів, застарілої лексики, термінів, розмовно-побутової лексики тощо. Напр.: «... Хіба нормальна людина буде **отако** сидіти посеред білого дня і слухати, як дурний у **дримбу** грає?» [10, с. 38]; «- А чи тобі, **нензо** **лєста** і **курво** **остатна**, **мозіль** не зробився на отій твоїй поморищеній штучці після весілля у Ріжні тої неділі, коли **підфіткувала** ногами на сні коло цимбаліста, аж **смереки** ся жмурили з **устиду**, не то, що **люде**?» [10, с. 40]; «- У понеділок? – **лїнькувато** перепитував Цвичок» [10, с. 42].

Фразеологічний складник передбачає використання фразеологізмів, приказок, прислів'їв, крилатих висловів тощо. Послугуючись фразеологічними одиницями, письменника досягає високої художньої майстерності, лаконізму, чіткості, точності, переконливості у відтворенні зображуваного. Фразеологізми актуалізують сприйнятковий ефект. Напр.: «**Яке їхало – таке здибало**, – **сти-скали** плечима в селі **молодиці**, **охочі** до **брехень** і **скандалів**...» [10, с. 47]; «А на ранок – **їще ні світ ні зоря** – зчинився на Дарусиному подвір'ї такий лемент, **ніби** **кого дорізали** **чи пальці у двері** **клали**» [10, с. 49]; «... а Іван у одних підштаниках **кулею** **вилетів** з повітки, не встигнувши обібрати з голови сіно, яке видно, служило йому **подушкою**» [6, с. 49].

Словотвірний передбачає продукування лексе за допомогою афіксів, суфіксів, префіксів, поєднання слів тощо. Пор.: «Для подорожі Іван вибрав **картату** **спідницю** в **густі** **складки**, **біленьку** – з **тричвертковим** **рукавом** – **сорочку** у **жовто-зелені** **розводи** і **легкі** – **парусинові** – **капці** **неви-**

значеного віку» [10, с. 59]; «Вона пам'ятає, як вони колись з мамою щодня ходили **вранішнім і підвечірковим** **берегом** **ріки**, в надії **позбутися** **задушливого кашлю**, що не давав **Дарусі життя**» [10, с. 60-61]; «... і вони **тихенько** **дріботили** **уздовж берега** аж до **оцього, старого тепер, млина**, а потім **вертали назад**» [10, с. 61].

Морфологічний формується за допомогою ступенів порівняння прикметників, іменників із експресивним відтінком, експресивних вигуків та часток тощо. Пор.: «Зварений для борщу **буряк** має **менш багровий** колір, ніж у цю мить мало **лице голови сільради**...» [10, с. 71]; «- **Йой**, **Іване**... **Іване**... не треба було тобі це робити... **йой**... не треба було» [16, с. 75].

До **синтаксичного складника** належать звертання, окличні, питальні та спонукальні речення, вставні конструкції, обірвані речення тощо. Напр.: «**Михайлюню, ішли би ви вечеряти**...» [16, с. 78]; «- **А що'сте, бідолашко-солодашко, доброго зварили?** – **підводить** **голову від дровітня, не випускаючи сокири із рук**, чоловік у **кептарі, вивернутому до верху цигейкою**» [16, с. 78]; «- **На добре! На добре!** – **відповідав Михайло всім одразу газдиням із заздрісно-сумними очима**. – **На добре, газдиньки**, бо скільки того життя? **Кавальчик!**» [10, с. 83].

Проте в сучасній українській мові, досліджуючи функційні особливості експресивів, слід акцентувати увагу не тільки на складники, а також і на контекст – явище конотації. Саме тому надзвичайно важливо зважати на середовище, суспільство, настрій, щоб вдало використати експресивну лексику без негативних відтінків. Конотація має два аспекти дослідження. Сутність першого полягає в аналізі **внутрішньосистемних експресивів** [13] – слів, що за своєю семантикою дають змогу зрозуміти настрій мовця та передати весь спектр емоцій без додаткового пояснення. До цієї категорії відносять абстрактні лексеми [13], котрі не є чимось фізичним, проте є емоційним, вони несуть внутрішній сенс повідомлення. Пор.: «**Ні-ні, жоден сатана не має такої сили, як прості люди у час заздрості, ненависті і помсти**» [10, с. 70]; «- **Людина, коли щаслива, – вона гонорова**...» [10, с. 117].

На особливу увагу заслуговує **поетична лексика**, що характеризується урочистою експресивністю. Вона надає слову милозвучності, високпарності та образності. Пор.: «**Їдуть машини, йдуть фіри, тягнуться люди – Даруся знає своє: вона по дорозі до тата – княжна**» [10, с. 26].

Важливе значення в експресивному мовленні посідають **авторські неологізми** [13]:

«Дурна!!! Дурна, а **цюці** не хочеш? На тобі **цюцю!** На **цюцюю**» [10, с. 13]; «... А **солодка** Даруся сидить у квітнику між айстрами...» [10, с. 11].

Контекстуальні експресиви – нейтральні одиниці, що набувають емоційно-експресивного забарвлення лише у відповідному контексті [13]. Часто вживані у фразеологізмах і виражені за допомогою метафор та епітетів. Напр.: « – **Що тобі у нас треба, гадюко?** » [10, с. 51]; «**Слухайте, жінко добра**, я, як йшла, – так і звалилася на стежку, **сила мене лишила**, ні встати, ні крикнути... та й то ще не все... А поміж могилами, аби так здорова була, **гуляє мара у людській подобі**. ... » [10, с. 33].

Виразно простежуємо конотацію при перенесенні значення однієї лек-

семи на інші слова [13]. Напр.: «...не смакуєте йому, певно. Так що лиш хіба що , думайте, як мене **Цвичок вночі обертає**...» [10, с. 44]; « – А вам, Варварко, не встидно ночами **до кума Петра ходити**, коли **під боком чоловік є?** ... » [10, с. 63].

Важливим при утворенні емоційно-експресивної лексики є **словотвірний** складник. **Суфіксальний різновид** передбачає використання суфіксів, що **позначають здрібнілість** – **очк**, – **ик**, – **еньк** та ін.. Напр.: «Зверху клала **капустяний листок**, на листок – **жмутик** непареної вовни і знову зав'язувала **біленькою хусточкою**» [10, с. 13]; «Жінки **махали руками**, **забирали граблі**, казали **води громадільникам від корита носити**, та вона не **випустила граблів із рук до самого підвечірку**, поки не **почула**, як **тоненький свердлики** почав **свердити голову**» [10, с. 25]; зі значенням **пестливості** – **есеньк**, – **ісінк**, – **юсінк**. Пор.: «... **голі-голісінккі** посеред ночі проти місяця у тепличці купуються і не встидаються, що село спить...» [10, с. 63]; на позначення **згрубілісті** – **исько**, – **ище**, – **юг**, – **юк**: «...І може, тому **таке** ся **причинило**... **може**, вона **десь лісом** **ночами** **лазила** на **збіговисько** їхнє **відьомське**» [10, с. 114–115].

Не менш важливим є **префіксальний**. Лексеми утворюються за допомогою таких префіксів: **най-**, **над-**, **пре-**: «... Це **найкраща** розмова з Богом» [10, с. 21]; «**Бо навіть найлюдніший** храм у селі не є **такий веселий**, як Дарусин бай отут із татом» [10, с. 30].

Словотворчі афікси також використовуються для утворення значної кількості фольклоризмів – «стилістичних одиниць, що мають виразне фольклорне походження» [13]: «... і в **несамовитому темні «гуцулки»** обвивалися її **кольорові стрічки** **круг Михайла**, як **зашморг**, – аж **страшно** було,

щоб не задушила» [10, с. 83]; «... **дівок не зводив**, **молодицям спідниці догори не підфіткував**, у **вдовиних перинах не валявся**» [10, с. 82].

Часто для формування народно-пісенних зворотів спостерігаємо використання **коротких форм прикметників** [13]: « – Я **свої** як не **пильнувала**, а **таки якась бола** їх **скосила**... » [10, с. 10]; «- Як **нащо?! Поза Йорчиху готуюся**» [16, с. 28]; **та нестягнених прикметникових форм** [13]: « – **Що вже порозказую – то порозказую**... І за тебе, **Штефане, порозказую**, як ти п'аний за чужими **молодицями з револьвером гонишся**... » [10, с. 72].

Марія Матіос використовує значну кількість тропів, стилістичних прийомів та слів, що дають змогу створити влучне, образне та збагачене емоційно-забарвлене мовлення. Вони існують для того, щоб надати більш виразні характеристики героїв та з точністю транслювати навколишній світ у художніх текстах. Лексика, вживана з цією метою, часто передає національну картину світу, особливості авторського світобачення, історичний та часовий аспекти тощо. Тому дуже важливо стежити за тим, які лексеми є доречними, а які ні. Стилiстичні функції лексем безпосередньо втілюються за допомогою **епітетів**, **метафор**, **гіпербол**, **порівнянь** та **персоніфікацій**.

Епітети слугують для підсилення значеннєвого відтінку слова, передають образні характерні риси персонажів, надають емоційності та яскравості образам, встановлюють оцінне значення об'єкта чи суб'єкта, уточнюють виражальні можливості письменниці, вказують на характерні емоції, активізують читацьку увагу читача. Значення епітетів у романі «Солодка Даруся» виражено **денотативно**. Напр.: « ...А **голос, Боже милосердний, такий**, якби з пивниці **виривався** » [10, с. 33]; **образно**: «**Іще ходила докруг городу, іще сікла травички** **одинокій своїй курці**, а **вже чула**, як **тонкі жалючі** п'явки **впиваються** в **тім'я**, **ніби просвердлюють його** » [10, с. 35] та **конотативно**: «**Срібні від сонця яструби висять над головою** » [10, с. 41]. Також у творі трапляються епітети з іронічним та сатиричним забарвленням для підкреслення комічності або абсурдності ситуації. Пор.: « – **Гості! Дорогі мої набутливі гості**... » [10, с. 82]. Крім того, фіксуємо епітети, що у своєму складі мають жаргонізми та згубілу лексику: « – **Ти, мерзо-мерзенна, приймаку дурний, безродне насіння, ти, дурню остатний, що до такої самої дурної пристав, ти злодію галицейський, паскудо паскудна**... я на тебе **управу знайду**, **ще не вродився такий**, **щоби я на нього управи не знайшла**... **будеш сидіти за злодійство у криміналі – кістки зогниють тобі в нім**... » [10, с. 5].

Авторка активно послуговується різноманітними емоційними епітетами для змалювання головних героїв твору. Так, героїню однойменного твору Дарусю односельці називають «солодкою», щоб не сказати «дурна». Крім того, зважаючи на ситуацію, зображену у творі, її називають «нещасна», «добра», «безсила», «лагідна боязка», «зів'яла», «змаліла», «зболена», «ступенна», «княжна», «причмелена» «жива мумія» [10].

Метафора у творах М. Матіос має на меті змалювання пейзажу, а також внутрішньо і зовнішньо втілює образи персонажів, транслює слова в переносному значенні, що відтворюють різнобічність мовлення. Метафори у творах М. Матіос емоційно й експресивно відтворюють внутрішній світ письменниці, моделюють авторський задум, чітко демонструють формування і вираження думки. Напр.: «*Люди з писанками до нормальних людей ходять, а солодка Даруся останнє яблуко принесла чорному п'яниці*» [10, с. 18]; «*... тай іде у свій золотий садочок...*» [10, с. 19]; «*Вони швидше хочуть позбутися болю, що дихає з-під сумної могильної глини*» [10, с. 31].

Письменниця вдало користується метафорами з метою передачі характеру головної героїні. Пор.: «*Дерева її розуміють, пси займають, а люди-ні*» [10, с. 11]; «*А Даруся і язик не проглотила, а все одно кажуть за неї неправду*» [10, с. 20], а також для передавання того болю, що відчуває Даруся: «*...лиш чекала, коли тріснуть залізні обручі, що стисли голову, ніби хотіли зовсім її розтрощити*» [10, с. 13]; «*А Даруся лишалася з розірваною від болю головою у порожній хаті доти, поки щось не вдарило її ножем у серце*» [10, с. 14]; «*Інакше біль розшматує її на дрібні кавалки*» [13, с. 14]. Ці художні засоби дають змогу краще зрозуміти справжню Дарусю.

Для змалювання Івана Цвичка М. Матіос застосовує цілу низку вдало підібраних епітетів: «чудний», «дурнуватий», «малоговіркий», «дурний-дурний», «неклейдований», «нехаранутний», «не дуже спритний», «невдатливий», «живий», «вроджений для дрімби і мандрів», «свобідний». Напр.: «*...Серце серцем, але коли Іванова дрімба здобувалася на голос, Дарусю ніколи не боліла голова*» [10, с. 46]; «*... і залізні обручі спадали з неї, як листя з дерева, і робилося їй легко-легко*» [10, с. 47]. Для характеристики Михайла вжито епітети «срібний», «гречний», «порядний», «вдатний до роботи», «малоговіркий», «простий», «чесний». Матронку односельці постійно називали «маленька» і «дрібна», а також «худа», «тиха і мовчазна», «чудна», «дивна», «малослівна». Для розкриття їхніх вза-

ємин авторка послуговується метафорами. Напр.: «*Збоку може видатися що вони не хочуть або не мають сміливості дивитися в очі, через те впродовж вечері не відриваються головами*» [10, с. 80]; «*проте з боку добре видно і те, як їхні руки децю соромливо і спішно шукають нагоди діткнутися*» [10, с. 80].

«Щоденник страченої» – «це так звана психологічна розвідка, в якій авторка акцентує головну увагу на внутрішній драмі закоханої людини. Цей твір майже повністю написаний у формі щоденника, для того щоб краще передати емоції, почуття, переживання, пристрасті та думки головної героїні. На глибоке переконання О. Максименко, «цю психологічну розвідку варто кваліфікувати не просто як щоденник, а щоденник-імітацію, бо вона «цілком відповідає основним критеріям створення щоденника за змістом і за формою й окреслює ознаки щоденникової прози» [9, с. 155].

У цьому романі є досить помітним використання значної кількості метафор для передавання психологічного стану головної героїні. Завдяки метафоричності тексту маємо змогу глибоко відчутти та зрозуміти емоційний стан, переживання головної героїні з приводу тих чи тих проблем чи ситуацій, з якими вона стикається. Якщо у збірці «Нація» М. Матіос лише частково торкається проблеми страху, то в «Щоденнику страченої» це інший страх – перед самотністю, згодом перед суїцидом і в кінці – перед смертю та минулим, яке може бути загрозою для майбутнього. Так, наприклад, на початку твору для опису минулого і теперішнього життя головної героїні Лариси Ковальчук авторка використовує такі метафори: «*Моє ж теперішнє вкрито суцільно чорним саваном...*» [11, с. 14]; «*А я іще двобою з життям не виграла. Лише відчула холодний подув невідомого загравання зі смертю...*» [11, с. 15]; «*Мабуть, уперше я хочу зануритися в себе, дістатися самого дна – і подивитися звідти ясними, чесними очима на теперішнє, таке невизначене, розпанахане і зболіле...*» [11, с. 15]; «*...причаєно-хижса, глухоніма і слабовидюща небезпека вимальовується підступним приводом з мого перетлілого минулого*» ...» [11, с. 18]; «*Я хапаюся за кожну хвилину ще трохи відведеного мені життя...*» [11, с. 20]. А епітети і метафори є важливим художнім засобом для передачі почуттів, стану свого серця: «поранене», «тривожне», «тріпотливе», «чутливе». Пор.: «*...моє тріпотливе серце пережило й перетерпіло, пересміялося й перехрипало*» [11, с. 17]; «*Чому ж воно, пора-*

нене спогадами серце, так тривожиться чи боїться?» [11, с. 18].

Гіпербола трапляється не часто. Вживається із префіксом *най-*: «У Гершковім млині тепер порядкував чи не найбільший і **найгаласливіший** сільський ледар – Лесьо Онуфрійчук, у котрого відколи світ та сонце, паркан коло хати був підпертий латками» [10, с. 120].

Натомість **порівняння** трапляється часто: «... і таку якусь мелодію видобуває з дримби, що в автобусі поволі **тихне, як при покійникові**» [10, с. 33]; «... бо лише **жіноче тіло** так розкішно здригається від ласки, **як тіло дримби від пальців...**» [10, с. 41]; «... **букова палиця** літала в її руках, **як батіг**, начебто вона нею мала когось лупцювати» [10, с. 49]. Це свідчить про те, що письменниця у творі вклала багато образів, щоб «підживити» предмет чи явище.

Серед образних засобів художньої прози **порівняння** відзначається давністю й активністю використання, і воно має на меті конкретизувати, підкреслити зображуване шляхом зіставлення того чи того предмета з іншим. М. Матіос активно послуговується цим поширеним художнім засобом з метою привертання уваги, встановлення контакту з читачами, увиразнення певних подій чи для опису відповідних картин. Напр.: «Голову зносило кудись так далеко, що вона чимдужче тримала її обома руками, **ніби боронилася від злодія**» [10, с. 13–14]; «*І мусить вона відходити тиждень, **ніби вертатися з того світу...***» [10, с. 13]; «...обручі знов звують гніздо в бідній її голівці, **як гаддя на Здвиження звиває в землі свої кубла на зиму**» [10, с. 14]; «залізні обручі спадали з неї, **як листя з дерева**» [10, с. 47].

Крім того, письменниця активно використовує їх для того, щоб яскраво і точно передати, як Даруся насправді сумує за батьком, як вона його любить: «*Прихиляється до верхівки хреста – і знову довго стоїть, завмерла, лиш раз по раз хитає головою, **нібито на знак згоди на голос, лиш їй чутний і зрозумілий***» [10, с. 29]; «...і накриває нею нижній краєчок могили, **ніби вкриває мерзлі татові ноги**» [10, с. 30]; «*Так близько, поруч, **ніби він сидів отут, коло неї, і вона чула його тепло***» [10, с. 32].

Для передачі відносин Михайла та Матронки авторка, окрім метафор, використовує і **порівняльні конструкції**: «...бо не лишилося на світі нічого, окрім похливого, **як пташка, Матрончиного серця в Михайловій жмені...** і отого різдвяного рогу, що ставав то тривожним, **як гул поверхневої води, то несамовитим, як чоловік біля вдатної йому жінки**» [10, с. 103];

«*Ото живуть собі, як два гриби-панчуки під буком, потайки, неначе мохом і глицею вкриті*» [10, с. 80]; «*Але зафіксоване на папері залишається начебто непорушним, як **теорема Піфагора***» [11, с. 18]; «...порпаючись у минулому потьмянілого щоденника **як гуска в поросі, і шукати там опертя**» [11, с. 14, «я знову втуплююся в щоденник, гладжу його **як живу істоту**» [11, с. 24]. У цих роздумах акцентовано на тому, як Лариса цінує свій щоденник. На початку твору Лариса часто порівнює своє серце з різними речами, щоб підкріпити та підкреслити свої роздуми. Тож серце вона порівнює зі «*сміттезвалищем*» [11, с. 57], в якому «*спресовані від часу і пам'яті почуття-пережитки нагадують зіжмакані целофанові пакети*» [11, с. 57], та з «*солдатом з воєнної передової, після багаторазового поранення*» [11, с. 57]. Лариса Ковальчук зізнається сама собі, що вона не створена для того, щоб усе життя «*варити борщі*», тому порівнює себе з «*егоїсткою*», «*міською дитиною*», яка «*навчена чути лише себе*». Тоді коли життя головна героїня описує як «*життя і страждання – як сіамські діти*» [11, с. 16] та чоловіка порівнює з «*підручним матеріалом*» [14, с. 22], «*столяром чи молотком*» [11, с. 22] у житті жінки, оскільки вона вважає, що «*...каркас стосунків між двома статями завжди споруджує і цементує жінка*» [11, с. 21].

Персоніфікація переважно надається рослинам, деревам та тваринам, з якими головна героїня знаходить спільну «мову», що вказує на її самотність та самотність і в результаті підсилює контекст ситуації, в якій вона опинилась: «*З курми вона говорить краще, ніж із людьми. Древа її розуміють, пси не займають, а люди – ні*» [10, с. 11]; «*Надламані вітром, жовтіючі пасма густої трави кивають голівками: давно, ой давно, доню...*» [10, с. 29–30].

Синтаксичні конструкції в художньому тексті є важливим засобом емоційно-експресивного відображення дійсності. В. Чабаненко стверджує, що «мовленнєва експресія – це складна лінгвостилістична категорія, що спирається на цілий комплекс внутрішньомовних, психічних та соціальних факторів і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення вражаючої сили вислову» [16].

Парцеляція, як синтаксичне явище, є «стилістичним прийомом мовленнєвої експресії, засобом презентації синтаксичної структури художнього тексту, що виконує у творі певне функційно-сміслову навантаження, виступаючи елементом семантичного доповнення змісту окремих частин

висловлювання. У творчості М. Матіос парцельовані другорядні члени речення вжито досить часто. Винесення їх у парцелят підвищує загальну тональність тексту, емоційно та змістовно увиразнює його, створюючи атмосферу близькості між автором і читачем та забезпечуючи природність розмовного мовлення» [7].

Послугуючись парцельованими конструкціями, авторка акцентує увагу читача на **образності, яскравості, емоційній насиченості** висловлювання: Напр.: *«Блаженна. Як собака, що має сказ, – скажена. Шалена. Несамовита. Не сповна розуму. Непідсудна. Божевільна»* [цит. за 7].

Важливими і часто вживаними є **парцельовані додатки**. Напр.: *«Убивця нормального ритму власного серця. Своєї молодості. Спокою чужого чоловіка. Нормального життя. Гарантованої природою старості»* [цит. за 17]. Досить часто при таких парцельованих додатках уживаються конкретизувальні означення, виступаючи при цьому головним членом називного односкладного речення [1].

Парцелювання інколи можуть зазнавати й однорідні додатки, що виконують функцію узагальнювального слова. Напр.: *«Ціла фамілія на пси зійшла. Ні добра, ні дитини, ні гаразду. Ніч нічого»* [цит. за 1]. **Високою продуктивністю відзначаються парцельовані складні конструкції**. Напр.: *«Вони таки не мають смальцю в голові, а Бога в череві, бо думають, що вона дурна. А Даруся не дурна – вона солодка». «Видиш, хлопче, мама тебе у муках родить, ти ростеш, а не знаєш, що з тобою завтра буде. І котрий на твою голову цісар чи король вродить, що буде йому чи земель, чи людей замало»* [цит. за 7].

Таким чином, парцельовані конструкції посідають особливе місце з-поміж синтаксичних засобів побудови художнього твору, якими авторка вдало послуговується з метою підсилення емоційно-експресивного відображення дійсності. У художньому стилі письменниці парцеляція є одним із засобів організації тексту.

Важливу стилістичну функцію **виконує синтаксична категорія однорідності**. Майстерно використовуючи однорідні члени речення, авторці вдається створити індивідуальну синтаксичну конструкцію, з-поміж яких переважають утворення, що об'єднують у своєму складі **кількома**

рядів однорідних членів. Напр.: *«Ірина захлиналася слиною, задихалася від нестачі повітря: ти – мерза мерзенна, паськуда паськудна, дурень остатний, приймак дурний, безродне насіння, злодій галицький. Але такого кресання між дорожнім камінням і кінськими копитами, як тепер між Ірининим язиком і її зубами – і близько не було»* [цит. за 7].

Інколи однорідні члени речення, **виражені іменниками**, містять біля себе конкретизувально-пояснювальні слова. Напр.: *«А тоді бігла би, не озираючись і не боячись ні гадини під ногами, ні вовчого виття, ні інших чортових витівок»* [цит. за 7]. Конструкції з **дієслівною однорідністю** навантажують висловлення енергійністю, емоційно супроводжують викладення думки і втілюють намагання авторки відобразити дійсність у русі. Напр.: *«Я сьогодні не їла, не пила, слину з рота не випльовувала, ні з ким не говорила»* [цит. за 7].

Прикметниковою однорідністю як важливим стилістичним прийомом авторка послуговується з метою створення образного, емоційно-експресивного змалювання. Нагромадження таких елементів є способом урізноманітнення опису, характеристики когось чи чогось. Напр.: *«Були вони всякі: високі й низькі, опецькуваті й худі, говірливі й мовчазні»* [цит. за 7].

Парцельовані конструкції у творах М. Матіос є суттєвою ознакою ідіостилу письменниці.

Висновки. Отже, художні засоби – це основа творів Марії Матіос, вони власне і є міцним фундаментом для створення і використання експресивної лексики. Стилiстичні функції надають естетичного забарвлення та коректної трансляції історичних подій того часу, також передають звичай на території, описаній у творі. Характеристику головних і другорядних героїв часто передано через їхнє застосування лексем у репліках, що дало змогу більше пізнати персонажів та їхні справжні мотиви.

Експресивна лексика – це той тип лексики, що створений для відтворення емоційності та увиразнення мовлення персонажа, оскільки її використання сприяє гармонійному спілкуванню. Експресеми забарвлюють мовлення, створюють індивідуальність людини, допомагають з детальною точністю передати характери кожного героя, часовий спектр подій та наповнити предмет дослідження лексичним багатством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базько О. Парцельовані додатки у творчості М. Матіос: стаття. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/15565/1/%D0%92%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%91%D0%B0%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%BE.pdf>
2. Бойко Н. І. Типи лексичних експресивів в ідіолекті Олеся Гончара: стаття. Ніжин: Збірник «Культура слова» 1967–2021; 2018. URL: <https://ks.iul-nasu.org.ua/vypusky-zhurnalu/2018-2/zhurnal-kulturaslova-88/typy-leksychnyh-ekspresyviv-v-idiolekti-olesyagonchara.html#:~:text=B%20>.
3. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія. Ніжин: Видавництво «Аспект Поліграф», 2005. 552 с.
4. Бойко Н. І. Лексичні експресиви як стилетвірні компоненти художнього тексту. Науковий вісник НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. 2014. Вип. 11. С. 7–10.
5. Бойко Н. І. Семантична основа лексичної експресивності. Лінгвістичні студії. Вип. 4. Луцьк, 2016. С. 39–54.
6. Бойко Н. І., Хомич Т. Л. Експресивна семантика: дискурсивна інтерпретація: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 200 с.
7. Гайдученко Г. Експресивний синтаксис Марії Матіос: стаття. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_2017_27_30
8. Ковалюк О. К. Лексика на позначення емоцій та емоційних станів людини в українській мові XIV–XVI століть: дис. ... канд. філол. наук / Національний авіаційний університет, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. Київ, 2020. 278 с.
9. Максименко О.В. «Щоденник страченої» Марії Матіос – щоденник-імітація. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2013. Ч. II. № 4. С. 154–160.
10. Матіос Марія Солodka Даруся. Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2005. 176 с. URL: https://shronl.chtyvo.org.ua/Mariya_Matios/Solodka_Darusia.pdf
11. Матіос М. Щоденник страченої. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. 200 с.
12. Помирча С. В. Експресивна лексика як особливе та специфічне явище української літературної мови. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень. С. 129–131.
13. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика : підручник / А.К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін.. К.: Знання, 2010. 270 с.
14. Селігей П.О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові. Мовознавство 2001. № 1. С. 24–33.
15. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (спів-голова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.. – 2-ге. вид., випр. і доп. К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
16. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобiв української мови. Монографія. Запорiжжя: ЗдУ. 2002. С. 26–35.
17. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Академія, 2004. 408 с.
18. Юносова В. О. Емоційно-експресивна лексика на позначення назв осіб у романі Люко Дашвар «Рай. Центр». Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Т. 34 (73). № 1. Ч. 1. 2023. С. 98–105.